

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’de İktisadi Hürriyetçiler: Yayılma Kanalı ve Taşıyıcılar

Orhan Çakmak¹

Öz

İktisat ilmi Osmanlı’nın son döneminde yabancı literatürün takip edilmesi ve takip edilen kaynakların tercümesi suretiyle var olmaya başlamıştır. Özellikle XIX. yüzyılda modernleşme dönemiyle birlikte Osmanlı Devleti’nin piyasa kurumlarının varlığını kabul etmesi ve mülkiyet hakları bakımından yapılan kurumsal ve hukuki düzenlemeler ile birlikte “iktisat” ilmi ihdas edilmiştir. Bu süreç beraberinde, “hürriyet” kavramı üzerinden “iktisadi hürriyetçiler” ve “millilik” kavramı bağlamında ise “iktisadi milliyetçiler” şeklinde bir kümelenmeyi beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı’nın son döneminden günümüze iktisadi hürriyetçiliğe katkı verenler ve bu katkılarını serdetmek için yayılma kanalı olan taşıyıcılar ve kullandıkları yöntemler incelenmiştir. Bununla birlikte çalışmanın kapsamı tarihsel müktesebat ile beraber Osmanlı’dan günümüze intikal eden iktisadi geleneğin uluslararası boyutuna da dikkat çekmektedir. Özellikle yeni kurulan bir devletin iktisat eğitiminin dünya ile eşanlı olarak o zamanki imkânlarla göre öğretilmesinin önemine değinilmiştir. Etkileme ve yayılma kanalı bakımından, özellikle üniversiteler ve iş dünyası ile yakın temasın sağlanması ve mecmuaların aktif hale gelmesinde ortaya konulan başarılarla dikkat çekilmiş ve iktisat öğretiminin metodolojik yönüne “hürriyet savunusunun” katkısı tartışılmıştır. Çalışmanın temel çıktısı “iktisadi hürriyetçilik” fikrinin yayılma kanalları ve taşıyıcılar bakımından döneminin yabancı literatürünü yakından takip ederek, Türkiye pratiğine intikal ettirilebilmesidir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye’de İktisadi Hürriyetçiler, Mehmed Cavid Bey, Ziya Gökalp, Wilhelm Röpke, Sabri F. Ülgener.*

Economic Libertarians in Turkey: Spread Channel and Carriers

Abstract

The discipline of economics in Türkiye originated in the Ottoman period when foreign literature was studied and translated into local sources. The science of economics was introduced during the modernization period, coinciding with the Ottoman State’s acceptance of the existence of market institutions and its recognition of property rights. This process resulted in the emergence of two distinct ideological groups: those who espoused economic libertarianism, based on the concept of freedom as derived from foreign literature, and those who were economic nationalists, who were influenced by the concept of nationalism. This study identifies those who have contributed to classical economic liberal thought from the late Ottoman period to the present day and specifies the methods they have used as a dissemination channel to present their contributions. However, the scope of the study also draws attention to the international dimension of the economic tradition that has been handed down from the Ottoman Empire to the present along with the historical acquis. In particular, the importance of presenting the economic education of a newly established state to the world at the same time, according to the possibilities available at the time, is emphasized. With regard to the channels of influence and dissemination, attention is drawn to the achievements of close contacts with universities and the business world and the activation of journals, and it is discussed how the “defense of freedom” was provided to the methodological aspect of economic education. The main result of the study is that the idea of “economic libertarianism” can be transferred to Turkish practice by closely following the foreign literature of the period in terms of dissemination channels and carriers.

Keywords: *Economic Libertarians in Turkey, Mehmed Cavid, Ziya Gökalp, Wilhelm Röpke, Sabri F. Ülgener.*

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, orhan.cakmak@orhinvest.com, <https://orcid.org/0000-0002-3759-4186>

Atıf/Cite as: Çakmak, O. (2025). Türkiye’de iktisadi hürriyetçiler: Yayılma kanalı ve taşıyıcılar. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2025, 43 (1), 1-21.

© 2025 Hacettepe Üniversitesi.

EXTENDED SUMMARY

The change/development of economic literature from the Ottoman period to the present day has been discussed in our study as the spread channel and carrier of the idea of economic libertarianism according to the periodization in foreign literature. In addition, the discussion of the breaking points of the idea of economic libertarianism regarding the method of economic analysis is also mentioned. The works of Adam Smith (1723-1790) are accepted as the starting point of economic liberalism. The basic dynamics and areas of discussion of Smith's works are emphasized, and the interaction of this situation in economic literature from the Ottoman Empire to the present is expressed. The works of Mehmed Cavid (1875-1926), who was the Minister of Finance in the Ottoman Empire, were accepted as the beginning of the process of the transfer of economic literature from the Ottoman Empire to the Republic. This is because Mehmed Cavid is the most comprehensive author in the Ottoman economic literature. Later, the subject was discussed in terms of mentality (economic preference/spreading channel) and intellectuals (carriers), which started with Ziya Gökalp (1876-1924), Wilhelm Röpke (1899-1966) and Sabri F. Ülgener (1911-1983). As much as Gökalp and Mehmed Cavid were prolific in terms of their works, their ability to apply their ideas to the public decision-making process and their predictions for the future (operational capability/personnel training) were also mentioned.

In this context, the study first draws attention to the Renaissance and the Industrial Revolution, which led to the use of the "self-interest and utility" approach in economic analysis. In particular, it examines how Smith compares the concepts of "self-interest and utility" with the concept of "compassion" and how this situation led to the use of the "price mechanism" as the basic method of analysis in economics. It also explains how Smith evaluated the issue in his works "The Theory of Moral Sentiments" and "The Wealth of Nations". The channels and methods by which Smith's economic methodology was transmitted from the Ottoman Empire to the Republic are indicated. In particular, the issue has been discussed in terms of the concept of "freedom" and economic models have been evaluated in this regard. With respect to the concept of freedom, the way in which "human behavior" is subjected to analysis as a basic component of economic analysis is discussed comparatively in terms of both "economic history" and "history of economic thought". The counterpart of "human behavior" in Ottoman economic thought is discussed in terms of the concept of "morality" based on Farabi's thought. The disadvantages of creating an economic model based on the concept of morality in terms of "self interest and benefit" are also mentioned.

In this study, the channels and carriers of the idea of economic libertarianism, which is our main topic of discussion, are evaluated within the framework of both "economic history" and "economic doctrinal approaches". In the process of this evaluation, determinations regarding institutions and individuals were made within the framework of carrier/agent. Methodologically, the study explains the interactions, connections, sources of influence, and methods of transmission of the carriers of the development process of the understanding of economic libertarianism in the historical process from a different perspective than the literature. For the first time in literature, the similarities between the economic ideas of Mehmed Cavid and Gökalp are discussed. Similarly, the successor-successor relationship between Röpke and Ülgener is emphasized. In this context, it is pointed out that the idea of economic libertarianism can be explained from a different perspective in the literature. In our study, we first analyze the process leading to economic libertarianism and then evaluate the efficiency/effectiveness of the carrier and diffusion channels according to the periodization explained above.

The first period of globalization marked the beginning of economic divergence and polarization in the process of modernization. In this period, economic bias was clearly and explicitly addressed in the intellectual arena on the axis of "nationalism" and "libertarianism". The most important actor of this period in the defense of economic nationalism was Z. Gökalp. Gökalp's views on economic nationalism were not within the framework of "all and only statism". His proposal was based on the understanding of protectionism for a temporary period during the transition from the Empire to the Republic and during the wars. The most important representative of the idea of economic libertarianism was the unionist Mehmed Cavid, who also knew the steps of implementation. In fact, although the motto of both groups is a common argument of "contemporary civilization", there is a difference of opinion in terms of the process of interpreting/transmitting economic issues in the context of market or state bias due to political differences.

From this point of view, it is Ülgener who explains in the most detailed way that the structural problem of economic understanding based on "human behavior" in our country, which extends from Mehmed Cavid to Gökalp and from there to Röpke, is based on "mentality" and that the solution to this problem lies in the carrier channels (intellectuals/institutions). He builds what he calls the "sociology of intellectuals" on a serious critique of the "anti-capitalist mentality and its systematization".

The key findings of the study are as follows: For the first time in the literature, the interaction between Mehmed Cavid and Gökalp in terms of economics was approached from a different perspective and it was explained that there was no conflict between the two thinkers; on the contrary, they proposed the same economic model in terms of "human behavior". It was noted that Mehmed Cavid was influenced by the French economist F. Bastiat in his works. In addition, Gökalp's references to Smith in his works were pointed out and it was also stated that Mehmed Cavid's works influenced him. In fact, it is concluded that Mehmed Cavid and Gökalp were influenced by the same source of thought and created an economic methodology. In this process, the contribution and influence of W. Röpke, who came to Istanbul University and started his academic life in the Republican period, on the educational activities founded by Gökalp was discussed. In particular, it was explained in detail how the process was transferred to the Turkish economic literature as an economic model proposal based on "human behavior" together with S. F. Ülgener.

GİRİŞ

Osmanlı'dan günümüze iktisadi yazının değişimi/gelişimi yabancı literatürdeki dönemlemeye göre iktisadi hürriyetçilik fikrinin yayılma kanalı ve taşıyıcıları şeklinde çalışmamızda ele alınmıştır. Ayrıca iktisadi hürriyetçilik fikrinin kırılma noktalarının iktisadi analiz yöntemine ait tartışmalarına da değinilmiştir. İktisadi hürriyetçilik anlayışının başlangıç noktası olarak Adam Smith'in (1723-1790) çalışmaları kabul edilmiştir. Smith'in çalışmalarının temel dinamikleri ve tartışma alanlarına dikkat çekilmiş olup bu durumun Osmanlı'dan günümüze iktisadi yazında meydana getirdiği etkileşimi ifade edilmiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyete aktarılan iktisadi yazın sürecinin başlangıcı olarak ise Osmanlı'da Maliye Nazırlığı yapan Mehmed Cavid Bey'in (1875-1926) eserleri kabul edilmiştir. Çünkü Osmanlı iktisat yazınındaki telif eserlerin en kapsamlısı Mehmed Cavid Bey'e aittir. Daha sonra konu; Ziya Gökalp (1876-1924), Wilhelm Röpke (1899-1966) ve Sabri F. Ülgener (1911-1983) ile incelenmeye başlanan zihniyet (iktisadi tercih/yayılma kanalı) ve aydınlar (taşıyıcılar) üzerinden tartışılmıştır. Gökalp ve Cavid Bey'in eser bakımından mümbit olmaları kadar, kamusal karar alma sürecine fikirlerini uygulatma ve gelecek öngörülerinin (operasyonel kabiliyet/eleman yetiştirme) isabet bulmasına da değinilmiştir.

Gökalp, "eğitim" anlayışının değişmesi üzerine eğilirken bu tartışmayı "kültür" bağlamında ele alarak doğu-batı medeniyeti kapsamı ile ilişkilendirmiştir. İktisadi refahın muasır medeniyet için birincil vazife olduğuna dikkat çekerken esas üzerinde durduğu husus ise "nedensellik" bağlamında iktisadi kavramsallaştırmaya ve yönetime önem atfetmesidir. Bir iktisatçı olmamasına rağmen "elverişsiz fikir" olarak tanımladığı "sosyalizm" eleştirisi yaparken ulaşılması gereken iktisadi modelin "İngiliz tarzı/serbest ticaret" olması gerektiğine yönelik öngörüsüdür. Gökalp, bu öngörüsünün sosyolojik açıdan tartışılması ve kapsamlandırılması için İktisadiyat Enstitüsü'nün kuruluşuna liderlik etmiştir (Çakmak, 2024b). Söz konusu sürecin en önemli aktörü ise Alman iktisatçı W. Röpke'dir. Röpke, Nazi Almanya'sından kaçıp İstanbul'a gelerek 1933-1937 yıllarında iktisat dersleri vermiş ve İktisadiyat Enstitüsü başkanlığını yapmıştır. Röpke; kolektivist, kamusal ağırlıktaki iktisadi modelin sakıncalarını bizzat Almanya'da yaşamış ve gözlemlemiş bir akademisyen olarak yazmış olduğu "Çağımızın Buhranı" (1967) adlı eserinde serbest ticaret yaklaşımı açısından esaslı bir eleştiri yapmıştır. Ayrıca Türkiye'de akademisyenlik yaptığı dönemde çalışmalarına esin kaynağı olacak "Faşist Ekonomi" ve "Sosyalizm, Planlama ve İş Döngüsü" adlı makalelerini kaleme almıştır (Röpke, 1935; 1936). Röpke'nin İstanbul Üniversitesi'ndeki mesaisi kapsamındaki taşıyıcı ve yayılma kanalı rolünün takipçilerinden en önemli isim ise şüphesiz Sabri. Fehmi. Ülgener'dir. Gökalp'ın "kültür" olarak ifade ettiği hususu iktisat literatürüne "zihniyet" olarak aktaran Ülgener, özellikle Alman iktisat ve sosyolog bilim adamlarının tesiri ile iktisadi analiz yöntemini Weberyen bir bakış açısı ile incelemiştir. Ülgener'in zihniyet kavramı analizi, iktisatta değer yargılarının oluşum sürecindeki geleneksel dini/kültürel anlayışın etkisi ve özellikle kamusal ekonomik alana bakış açısı kapsamında önemli bir çığır açmıştır. Bu tartışmalarını taşıyıcı ve yayılma kanalı açısından "Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler" (2006b) adlı eserinde daha da kapsamlandırmıştır. Ülgener'in Keynesyen İktisat öğretisini Türkiye'ye taşımasının parlatılıp ve bu nedenle onun iktisadi hürriyetçilik fikrine mesafeli durduğu hususu farklı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Röpke ve Ülgener, kamusal karar alma sürecine doğrudan etkileri bakımından Gökalp ve Cavid Bey'e göre yetersiz kalmışlardır. Ancak Röpke'nin Türkiye'den ayrıldıktan sonra Alman hükümetine doğrudan etki edecek çalışmalar yaptığı da aşikârdır. İktisadi hürriyetçilik fikri, birazda Ankara'nın sosyo-ekonomik hayatta daha etkin olması ile beraber, Ankara merkezli Siyasal Bilgiler Fakültesine (SBF) kaymış ve SBF'nin yayın organı olan "Forum Dergisi" etrafında belirginleşmeye başlamıştır. Özellikle Turan

Feyzioğlu'nun 1947-1948 yıllarında F. A. Hayek'in (1899-1992) "Kölelik Yolu" eserini peyderpey Türkçeye çevirmesi ile ilgi daha da artmıştır (Yayla 1999).¹

Çalışmada, esas tartışma konumuz olan iktisadi hürriyetçilik fikrinin yayılma kanalları ve taşıyıcıları hem "iktisat tarihi" hem de "iktisadi doktriner yaklaşımlar" çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu değerlendirme sürecinde kurumlar ve şahıslara yönelik tespitler taşıyıcılık/aktarıklık kapsamında yapılmıştır. Çalışmada metodolojik olarak; tarihsel süreçte iktisadi hürriyetçilik anlayışının gelişim sürecinin taşıyıcılarının birbiri ile olan etkileşimlerini, bağlantılarını, etkilendikleri kaynakları ve aktarım usullerini literatürün aksine farklı bir bakış açısıyla izah edilmiştir. Literatürde ilk kez Cavid Bey ile Gökalp'ın iktisadi fikirlerinin benzerlikleri ele alınmıştır. Aynı şekilde Röpkle ile Ülgener arasındaki halef-selef ilişkisinin üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda iktisadi hürriyetçilik fikrinin, literatürde bu açıdan da farklı bir bakış açısı ile izah edilebileceğine dikkat çekilmiştir. Kapsamı bu şekilde belirlenen çalışmamızda öncelikle iktisadi hürriyetçiliğe giden süreç analiz edilecek olup daha sonra yukarıda izah edilen dönemlemeye göre taşıyıcı ve yayılma kanallarının etkinliği/etkililiği değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

1. İKTİSADİ HÜRRİYETÇİLİĞE GİDEN SÜREÇ

Avrupa'da Rönesans'tan Sanayi Devrimi'ne giden süreçte ortaya çıkan Merkantilizm ve Fizyokrazi iktisadi düşünce sistemleri (Yalçın, 1991), aslında iktisadi gelişmişlik coğrafyasının değişmesinin ve doğudan batıya kaymasının müşahede edilmesinin bir sonucuydu. Bu müşahede; coğrafi keşiflerin isabet bulması, deniz aşırı ulaşımın artması ve maliyetlerinin düşmesi, üretim tarzının mekanik hale dönüşmesi ve ticari ilişkilerin giderek daha fazla hukuki düzenlemelerini içermektedir. Ayrıca ticaret yerellikten küresel bir alana taşınmaya, ülkeler ise bu duruma cebri veya gönüllü olarak uyumlanmaya başlamıştır. Bu açıdan Avrupa, iktisadi düşüncenin felsefeden ve ahlâk biliminden ayrılarak müşahhas bir ilim haline gelmesine membaa olmuştur. Avrupa'nın membaa olmasının temel nedeni, Rönesans ve Sanayi Devrimi'dir. Çünkü her iki sosyo-ekonomik gelişme temelde üretim tarzını değiştirmek ile beraber; özünde ise hukuksal, siyasal, teolojik anlayışın esastan değişmesini sağlamış ve zihniyet devrimi gerçekleştirmiştir. Zihniyet devriminden anlaşılması gereken ise temelde "piyasa kurumları"nın kamusal/dini tahakkümden kurtularak hukuksal alana sığınmasıdır. Hukuksal alanın oluşması ise risk ve belirsizlik üstlenerek kâr ve rant peşinde koşan "maceracı girişimci" güruhun gelişmesi/yaygınlaşması sayesinde. Amacı daha fazla kâr elde etme güdüsü olan bu güruh, haklarının korunması ile ilgili yasal süreci de "belirsizlik" olarak görmüş ve bu hususun izale edilmesi için kamu/dini otoritenin değişime yönelik kabiliyetini artırıcı desteklerde bulunmuştur. Yeri gelmiş lehine yapılan değişiklikleri (imtiyaz) istismar etmiş, yeri gelmiş değişiklik yapmayan ülkelere bedelini ödeterek ambargo uygulamıştır (Çakmak, 2023). Tüm bu süreç piyasa kurumlarının "rasyonel" bir zemine oturması için hukuksal, siyasal, teolojik vesair hususların Avrupa bölgesinde esastan değişmesine yol açmıştır.²

Aslında iktisadi açıdan piyasa-devlet ayırımının yukarıda belirtilen gelişme sürecine ilişkin konumlandırması Birinci Küreselleşme Dönemi (1870-1914) ile kendini göstermiştir. Birinci Küreselleşme Döneminde iktisat teorisi açısından çok esaslı tartışmalar söz konusudur. Bu konudaki en önemli tartışma Avusturya İktisat Okulu'nun ilk temsilcileri olan Carl Menger (1840-1921) ve Böhm Bawerk'in (1851-1914) gündeme getirdiği "Marjinalist Devrim"dir. Fiyat kavramının oluşumunu sağlayan temel faktörün kullanılan emek olmadığını, gelişen ve değişen şartlara göre belirleyici temel faktörün tüketicinin "fayda fonksiyonu" olduğu üzerine

tartışmalardır. Fiyat kavramının bileşenlerinin temel belirleyicisinin “tüketici” ve onun “fayda” anlayışı olduğu hususu iktisatta piyasa eksenli bakış açısını güçlendirmiştir (Menger, 2009). Bu açıdan iktisadi kurumların gelişim sürecinde “devlet”in iktisadi bir aktör olarak “girişimci” güruhun alternatifi şeklinde tartışıldığı bir durum söz konusu değildir. Devletin iktisadi bir aktör olarak iktisadi alanda yer alması, girişimci güruhun piyasa kurumlarını oluşturmasından sonra iktisadi bir mevzu olarak ele alınmıştır. Diğer bir ifadeyle iktisadi kurumların hukuksal boyutunun oluşumu aktörün kim olması ile ilgili olmayıp mülkiyet haklarının hukuksal alana dâhil edilmesi için verilen “hürriyet ve hukuk” mücadelesinden ibarettir. Bu açıdan “piyasa” kavramı “hürriyet” kavramından ayrı telakki edilemeyeceği için “piyasa taraftarı” söylemlerde bulunanlar “iktisadi hürriyetçiler” olarak ifade edilmektedir.

Hürriyet kavramı olarak (Davies, 1991), ideolojik cepheleşmeye konu olan kolektivizm ve liberalizmin ortak paydasıdır. Kolektivizm, liberal anlayıştan farklı olarak hürriyeti “piyasa kurumlarına bağımlı” olmamak şeklinde ele almış ve kamu otoritesi eliyle bunu teminat altına almıştır. Kolektivizm bu teminatını sağlarken “eşitlik” anlayışı kapsamında iktisadi faktör olarak sadece “emek” kavramını temel almıştır. Diğer iktisadi faktörlerin vazifesini de kamu otoritesine tevdi etmiştir. Aslında burada iki sistem arasındaki temel ayıraç “insan” faktörünün iktisadi konumlandırılması ile ilgilidir. Kolektivizm “insan” faktörünü salt olarak “emek sahibi” bağlamında ele aldığı için liberalizmin “insan” telakkisinden ayrılmaktadır. Liberalizm ise “insan” faktörünün hem tüketici hem de üretici nosyona sahip olduğunu, bu durumun ise durağan zamanlı olmadığını, tarihi bakiye ile nesilden nesile aktarıldığını ve birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak kabul etmektedir. Bu açıdan iki sistemin hürriyet anlayışı, kapsam ve iktisadi örgütlenme tarzının “karar alma” mekanizması bakımından farklılık arz etmektedir.

Öyle ki; hürriyet kavramı açısından “insan” faktörünün mesleki sınıfsal bir yapıya tabi tutulması anlam kaymasına neden olmakta ve birey olarak insanoğlunun doğal bir tanımlamadan uzak, tamamen bir otorite tarafından ihdas edilmiş suni bir tasnifin parçası olmasına yol açmıştır. Bu durum ise “müdahalecilik” kavramı bağlamında edilgen ve kısıtlı davranış imkânlarına sahip ama “hür!” bir birey tipolojisini ortaya çıkarmıştır. Bu tipoloji aslında müdahale ederek iktisadi haklarının sağlanmasını beklediği “devlet” aygıtının bir muhatabı olmayıp tamamen edilgen bir parçası olabilmiş ve sosyo-ekonomik alana bu haliyle taşınmıştır. Karar alma sürecinin muhatapsal tarafında yer alabilmek için üretici-tüketici nosyonu ile piyasada var olmak gerekmektedir ki bu husus “fiyat” kavramını da zorunlu kılmaktadır (Boettke ve Candela, 2021). Bu nedenle müdahaleci/kolektivist iktisadi sistemlerde “hürriyet” kavramı bağlamında karar yetisi açısından “birey” faktörü, edilgen bir boyutta yer almaktadır. İktisadi düşünce tarihi açısından “hürriyet” kavramı Smith’e kadar “merkantilist” politikaların eleştirisi ve fizyokrat düşüncenin desteklenmesi şeklinde ana tartışma konusu olmuştur. Ancak Smith meseleyi daha farklı bir boyuta taşımış ve merkantilizmin eleştirisi ile birlikte “hürriyet” kavramının tartışma konusu bile olmaması gerektiğini ve bu nedenle de iktisadi örgütlenme tarzının “merhamet” ve “kişisel çıkar” arasında tartışma yapılarak tercih edilebileceğini belirtmektedir. Smith, Sanayi Devrimi ile birlikte iktisadi gelişmenin piyasa şartlarında muazzam gelişimini gözlemlemiş ve gelişen iktisadi şartlarla ilgili bir müdahale veya iyileştirmeyi ele almak yerine, ilk önce ortaya çıkan refahın bölüşümünün “ahlâki duygular/merhamet” bağlamında ele alınmasına yönelmiştir. Ancak daha sonra “merhamet” kavramının “tarafgir” olacağını ve bireyler arasındaki iktisadi davranış ilişkisini bozduğunu gözlemleyerek bu görüşünü “kişisel çıkar” kavramını ele alarak tadil etmiştir. Smith, “Ahlâki Duygular Kuramı” (2020, s.18) adlı eserinde bu hususu şöyle izah etmektedir: *“Ağlayan çocuk annesini müteessir eder. Ancak çevreye rahatsızlık verebilir. O*

çocuğun acısını anne hisseder. Ama herkes aynı derecede hissetmez. İyilik yapanın iyilik yapma gerekçesi önemlidir. Çünkü “minnet” duygusu belirleyici bir faktördür. Aynı şekilde kötülük edenin gerekçesinde önemlidir (sempati-antipati). Çünkü minnet ve öfke benzerdir.” Aslında Smith, bireyin iktisadi davranış şeklinin “kişisel çıkar” dürtüsü sayesinde daha rasyonel bir hale geldiğinin tespitini yapmıştır (Mucuk, 1976). Ancak yine de kişisel çıkar kavramının temelini hürriyet kavramı bağlamında ele almıştır. Smith, “merhamet ile kişisel çıkar” arasında ilişki kurmakta ve kişisel çıkarın dikkate alınmadan “merhamet” duygusunun ve “ahlâk” kavramının anlaşılamayacağını belirtmektedir. Diğer bir ifadeyle kişisel çıkar, bireysel karar alma sürecinde etkinlik sağlarken “bencillik” duygusundan farklı bir etki ile sosyo-ekonomik düzeni iyileştirecek daha rasyonel bir sürecin başlangıcı olduğunu belirtmektedir (Smith, 2020). Bu açıdan Smith’in “Ahlâki Duygular” ile “Milletlerin Zenginliği” eserleri arasında bir çatışma değil, tam aksine harmoni olduğu yakın zamanlı çalışmalarda incelenmiştir (Brady, 2018; Ghosal, 2023; Hall, 2018a; 2018b). Smith, iktisadi önerisini ortaya koyarken merkantilizmin emtia ve mal gibi iktisadi faktörlere ilişkin görüşünün serbestlik/hürriyet içermemesinin yerellik boyutunda kalacağı için iktisadi refah ortamının oluşamayacağını da savunmuştur. Bu iddiasını yaparken “fizyokrazi” düşüncesinin esin kaynağı olarak görülsede aslında bir teolog olan Smith, insanoğlunun yaradılış kabiliyetinden olan “kişisel çıkar ve merhamet” arasında kişisel çıkar kavramının iktisadi refaha sebep olduğunu dönemin İngiltere örneğinde gözlemlemiş olmasına bağlıdır. Smith “milletlerin zenginliği” olarak ifade ettiği sürecin oluşumunu “hürriyet” kavramı bağlamında iktisadi faktör serbestliğine bağlamaktadır (Coase, 1976).

İnsanoğlunun uhdesinde bulunan kişisel çıkar kavramı, birçok bilimsel disiplin açısından tartışma konusu olmuştur. Aslında Smith’in bu kavramı iktisadi analizinin temel bileşeni olarak ele almasının yegâne gerekçesi “fiyat” kavramının varlığına ilişkindir. Çünkü fiyat kavramının optimalitesini, mübadele yeteneğini sağlayan temel unsurun kişisel çıkar olduğunu ve bu sayede (görünmez el) değiş/tokuş zihniyetine dayalı iktisadi örgütlenme tarzının daha elverişli olacağını ortaya koymuştur.³ Ancak kişisel çıkar kavramı ne yazık ki iktisadi analiz yönteminde ahlâki açıdan sorunlu bir kavram olarak görülmüş ve iktisadi faktör bileşenleri bakımından “güven” problemleri bir alanın tercihi olarak kabul edilmiştir. Güven duyulmayan ve erdemli bir davranış olarak kabul edilmeyen kişisel çıkarın toplumsal çıkarın lehine olamayacağı savı, kolektivizm anlayışının en önemli argümanı olagelmıştır. Bu durum ise dönemin İngiltere’si seviyesinde iktisadi gelişmişlik sürecini yakalayamayan ülke düşünürleri bakımından eleştirilmiş ve iktisadi korumacılık fikri ortaya atılmıştır. İktisadi korumacılık fikri, kişisel çıkara güven duymayan bunun yerine kamusal çıkarı önceleyen bir kamusal otorite eliyle iktisadi davranış sergilenmesinin gerekliliğini bir politika haline dönüştürmüş ve birçok gelişmekte olan ülkenin tercihi olmuştur. Dolayısıyla iktisadi hürriyetçiliği savunan Smith takipçileri David Ricardo (1772-1823) ile J. Stuart Mill (1806-1873) ve iktisadi korumacılığı savunan Friedrich List (1789-1846) gibi düşünürler zuhur etmiştir. Bu durum ise iktisadi analiz bakımından kolektivizm ile liberalizm ideolojilerinin keskin bir bilimsel çatışma alanının doğmasına ve uygulama pratiklerine neden olmuştur (Özel, 2001).

2. OSMANLI’DAN GÜNÜMÜZE İKTİSADI HÜRRIYETÇİLİK

Osmanlı’da iktisadi mevzular genelde “ahlâk” bağlamında ele alınmış ve daha çok “zenginleşenin, zenginleşme süreci” tartışma konusu yapılmıştır. Meselenin “ahlâk” bağlamında ele alınması iktisat ilminin genel evrimi ile mütenasiptir. Çünkü iktisat ilmi “ahlâk ve felsefe” ilminden ayrılış şeklinde tezahür etmiştir. Özellikle Kınalızâde’nin Ahlâk-ı Alâî (Saraç, 1959; Karaman, 1989) adlı eseri ve daha öncesinde yayımlanan birçok eserin hareket noktası iktisadi

aktörlerin (üretici-tüketici) dünya hirsını ve maceracı yaklaşımlarını törpülemek ve mutedil bir insan tipolojisini serdetmektir. Aslında bu mevzu piyasa aktörlerinin varlığını kabul etmek ile beraber, tüketicinin tercihlerini sınırlandırmasını ve üreticinin ise daha fazla (aşırı) kâr güdüsüne yönelmemesini telkin etmektedir. Bu durum “lonca-ahilik teşkilatı” ile kurumsal bir yapıya taşınırken, aynı zamanda kamusal otoritenin sosyo-idari anlamda piyasanın kontrolünü elinde bulunduran bir hale dönüşmüştür. Amaç daha adil fiyat ve kaliteli mal süreci ile üretici güruhu, daha az tüketim tercihi ile tüketici güruhunu kontrol altında tutmaktır. Amacın referansı dini olmak ile beraber, aracın kamusal otorite olması hususunda herhangi bir dini gerekçe sunulmamaktadır. Bu nedenle piyasaya girişin bir şartı olarak “ahlâk” kavramının kabul edilmesi, aslında kavramın kendisi ile ilgili olmayıp uygulayıcı/denetleyici otoritenin tanımlanmasına ve vazife almasına yöneliktir (Çakmak, 2011; 2023).

Nitekim bu husus Fârâbî’de “iyi insan-erdemli toplum” kavramı ile kendine yer bulmuştur (Büyüközkara vd., 2022; Tatar, 2020). Fârâbî bu hususu “hürriyet/seçme/tercih” kavramı bağlamında ele almış ve bireyin irade özgürlüğünün ancak “tercih” ile söz konusu olabileceğini belirtmiştir. Bireyin seçme hürriyetini fiili hale getiren ise “eylem” serbestliğidir. Eylem serbestliği ise ontolojik bir durumdur. Dolayısıyla bireyler adına yapılacak olan tercihlerin, bireyin iradesi kapsamında tecelli etmesi hürriyet hakkına sahip olması ile mümkündür. Ancak sorunlu olan ise her bireyin tercihinin ahlâki olandan yana kullanılmasına yönelik dini gerekçedir (Seyhan, 2013). Bireyin tercihini ahlâklı olandan yana kullanmasını beklemek özü itibarıyla her bireyin ahlâk paydasının aynı olmasını beklemek anlamına gelecektir ki piyasa kurumu mantığı gereği bu hususta farklılık arz etmektedir. Çünkü piyasa aktörleri kâr ve rant arama faaliyetleri arasında bir fark görmemektedir. Rant kavramının ahlâken sorunlu olması piyasa aktörleri tarafından etken bir anlayış ile fırsat olarak değerlendirilmektedir. Kaldı ki rant fırsatlarının varlığının önemli kaynağı ise devletin iktisadi alandaki aktif faaliyetleridir.

Bu nedenle ahlâk kavramı üzerinden iktisadi bir metodoloji oluşturulması önemli bir tartışma alanı oluşturmuştur. Fârâbî’nin bakış açısı (Çelikkol, 2023), insanoğlunun “akli yetisi” kapsamında meseleyi anlamak üzere kurulu olup Smith’in çalışmaları olan “Ahlâki Duygular Kuramı” ve “Milletlerin Zenginliği”ne benzer mülâhazalar içermektedir. Ancak bu husus “ahlâklı ve merhametli olmak” metaforu şeklinde kendisini göstermesine rağmen, insanoğlunun yaradılış kapsamında yapısında bulunan “kişisel çıkar” kavramının göz ardı edilmesine yol açmıştır (Şenses, 2023). Smith (2020) bu düşüncesini tadil etmesine rağmen; ahlâk filozofları, belki de nosyonlarının gereği, bu hususa hep duyarsız kalmış ve kişisel çıkarın törpülenmesi için dini gerekçelerin kamusal otorite tarafından icra edilmesini benimsemiştir. Dolayısıyla ahlâklı bir piyasanın var olması gerektiğine olan inanç “kamusal müdahalecilik” anlayışını zorunlu kılmıştır. Bu durum ise iktisadi aktörler üzerinde devletin kontrolü ve yönlendirmesi olarak kendini gösterirken en önemli problem ise mülkiyet ve fiyat kavramları açısından kendini göstermiştir.

Bu çerçevede Osmanlı döneminde piyasa kurumları devletin gözetim ve denetimi altında faaliyetlerine devam ederken, devlet ihtiyaç duyduğu hallerde “imtiyaz” ve “kapitülasyon” yöntemleriyle yabancı sermayeye imkân tanımıştır. Osmanlı’da modernleşme öncesi dönemin en önemli iktisadi karakteristiği; piyasa kavramının, çerçevesinin ve oyuncularının devlet eliyle ihdas edilmesi ve her türlü ödül/ceza sisteminin piyasa disiplininde değil, tamamen kamu otoritesinin uhdesinde yönetilmesi olmuştur. Bu açıdan devlet tarafından piyasanın muhatap alındığı, 1808 yılında imzalanan ancak uygulaması kadük olan “Sened-i İttifak”, Osmanlı modernleşmesi olarak ifade edilen sürecin başlangıcıdır. Amaç uluslararası sisteme uyum sağlamak için yapılması gereken hukuksal ve siyasal değişiklikleri gerçekleştirmektir. Bu

hususdaki öncelik ise piyasa kurumlarının, geliştirilmesi ve otoritenin muhtariyetinden hukuksal alana taşınması olmuştur. Diğer bir ifadeyle iktisadi faktörlerin ve piyasa kurumlarının serbestleşerek edilgen konumlarından etkin duruma geçmeleridir. Bu süreçte sosyo-ekonomik alanın temel mottosu ise “hürriyet” kavramıdır. Aslında modernleşme öncesi Osmanlı döneminde hürriyet kavramı, tebaa kültüründen vatandaş olmaya bir geçiş anlamına gelmekteydi (Çakmak, 2011; 2023; 2024a).

Modernleşme döneminde ilk kez iktisat ilmi ile ilgili dergiler, kitaplar yayımlanmaya başlanmıştır. Bu yayınların önemli bir kısmı iktisadi kavramlar ile ilgili olup iktisat politikası önerisine yönelik pek de bilgi içermemekteydi. İktisadi kavramlara ilişkin bilgiler ise muasır medeniyete ilişkin batı kaynaklı eserlerden aktarma yoluyla yapılmıştır. Aktarım süreci ise Smith, F. Bastiat (1801-1850) ve List gibi düşünürlerin iktisadi kavramlara ilişkin görüşlerinin incelenmesi ile başlamıştır.

a. Muasır Medeniyet Meftunları: Mehmed Cavid ve Gökalp Bey’ler

Modernleşme sürecinde iktisadi politika ayrılığı ve kutuplaşmanın başlaması, Birinci Küreselleşme Dönemi ile olmuştur. Bu dönemde açık ve net bir şekilde iktisadi tarafgirlik, fikri mecrada “milliyetçilik” ve “hürriyetçilik” ekseninde ele alınmıştır. Bu dönemin iktisadi milliyetçilik savunusu konusundaki en önemli aktörü Z. Gökalp’tır.⁴ Gökalp’ın iktisadi milliyetçilik konusundaki görüşleri “hep ve salt devletçilik” anlayışı kapsamında değildir. Onun önerisi imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde ve savaşlar döneminde, geçici bir süreliğine korumacılık anlayışı üzerine kuruludur (Çakmak, 2024b). İktisadi hürriyetçilik fikrinin önemli temsilcisi ise uygulama adımlarını da bilen İttihatçı Cavid Bey’dir. Aslında her iki grubun⁵ mottosu ortak bir argüman olan “muasır medeniyet” olmasına rağmen, politika ayrılığı nedeniyle piyasa veya devlet tarafgirliği bağlamında iktisadi meseleleri yorumlama/aktarma süreci bakımından bir fikir ayrılığı söz konusudur.

Osmanlı’daki ilk iktisat eserleri daha çok iktisadi kavramların açıklanması, tanımlanması ve tartışılmasına yöneliktir. Özellikle Cavid Bey’in “İktisat İlmi” adlı eseri (2001) tam anlamıyla Bastiat’ın “Ekonomik Harmoni” (1996) adlı eseri ile hem muhteva hem de konu başlıkları açısından benzerdir. Cavid Bey, Bastiat’ın iktisadi yöntemini kullanarak öncelikle iktisadi kavramların neler olduğunu ve iktisadi faaliyet sürecindeki rolünü tanımlama ve özellikle fiyat kavramı bağlamında iktisadi kavramları açıklama yoluna gitmiştir. Cavid Bey (2001), Smith’ten Bastiat’a aktarılan iktisadi hürriyetçilik fikrinin Osmanlı’daki ilk temsilcisi olma özelliğine sahip olup eserinde “himaye usulü” dediği iktisadi korumacılık ile serbest mübadele fikirlerini kapsamlı bir mukayeseye tabi tutmuştur. Cavid Bey (2001) ayrıca Avusturya İktisat Okulu’nun kurucularından Menger’in (2009) “İktisadın Prensipleri” eserinde ortaya koyduğu “fiyat mekanizmasının işleyişinin farklı piyasalar bakımından kullanımına” ilişkin görüşlerini de ele alarak incelemiştir. Dolayısıyla Cavid Bey, İngiliz iktisatçılar ile beraber hem Bastiat sayesinde Fransız iktisadi hürriyetçi düşünürleri hem de Menger vasıtasıyla Avusturyalı iktisadi hürriyetçileri takip edebilme kabiliyetine sahip bir mütefekkindir.⁶

Burada bir hususu belirtmek gerekir ki bir İttihatçı olan Cavid Bey, İttihat Terakki’nin milli iktisat politikalarına rağmen iktisadi hürriyetçilik anlayışını muhafaza etmiş ve savunmuş bir kişiliktir. Aslında İttihat ve Terakki, çok farklı zihniyet ve meşrepte kişiliklerden müteşekkil bir taraftar kitlesine sahiptir (Buçukcu, 2020). Bunun en önemli iki zıt kişiliği olarak görülebilecek isimler Cavid Bey ve Gökalp’tır. Nedeni ise literatürde Gökalp’ın iktisadi milliyetçilik, Cavid Bey’in ise iktisadi hürriyetçilik taraftarı olarak genel kabul görmesidir. Ama dönemin özelliği gereği

(Birinci Küreselleşme Dönemi) ve ülkenin içerisinde bulunduğu şartlardan dolayı geçici bir süreliğine iktisadi korumacılık olması zorunlu bir seçenektir.⁷ Yoksa her iki düşünür de iktisadi hürriyetçiliğin ve özel teşebbüsün, iktisadi refahın artmasının en önemli faktörü olduğunun bilincindedirler. Hatta Gökalp'ın eserlerinde iktisadi kavramlaştırma hususunda (herhangi bir referans olmamasına rağmen) Cavid Bey'in eserinden (1913) istifade ettiğini iddia edebiliriz. Çünkü Gökalp, özellikle 1913'ten sonra Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar, "İngiliz Sistemi" olarak ifade ettiği iktisadi hürriyetçilik fikrini "terakkiye giden yol" olarak kabul ettiği ve bu kapsamda iktisadi konularda yazdığı eserlerinde ciddi bir şekilde Smith (çalışmalarında Smith'in analizini yapan atıfları vardır) ve Bastiat benzeri analizler yapmıştır. Gökalp'ın yabancı lisan bilmediği, yurt dışında kongreler ve sürgünler (Selanik ve Malta) haricinde bulunmadığı dikkate alınırsa, dönemin Selanik Mebusu İttihatçı Cavid Bey'den ve eserinden etkilendiği aşikârdır. Ayrıca Gökalp, iktisadi kavramsallaştırma hususundaki çalışmalarında "nedensellik" yöntemi ile konuları ele almış, ülke mukayeseleri yapabilmiş ve ısrarla muasır medeniyete ulaşmak için "memurin zihniyeti"nden sıyrılarak "müteşebbis güruh"un güçlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu kapsamda; sermaye, emek, girişimci ve jeopolitiğin ekonomik boyutunu makalelerinde tanımlamıştır (Çakmak, 2024b). Hatta Gökalp iktisadi hürriyetçiliği savunusu kapsamında eleştirdiği sosyalizm nedeniyle, Marksist ideoloji açısından önemli bir eleştiriye tabi tutulmuştur (Bk. Sadi, 1940). Unutmamak gerekir ki; Gökalp ve Cavid Bey'in en önemli ortak noktası, her iki düşünüründe uygulama alanında yer alabilmesidir.⁸ Cavid Bey'in Maliye Nazırı olduğu hükümet kabinesinde önemli yönlendirici/doktrinel ise Gökalp'tır (Çakmak, 2024b). Gökalp ile Cavid Bey'in operasyonel kabiliyetinin semeresi iki mümtaz şahsiyetin yetişmesine de yol açmıştır. Bunlar, Gökalp'ın "bu çocukta iş var dediği" asistanı M. Fuad Köprülü (1890-1966) ve Cavid Bey'in asistanı M. Celal Bayar'dır (1883-1986). Her ikisi de Cumhuriyet'in önemli kararlarına imza atmış üst yönetici kimliğine haizdirler. Gökalp'ın eserlerinde (2018a; 2018b) sıkça bahsettiği beynelmililiyet için Birleşmiş Milletlere [ve ayrıca NATO'ya] dâhil olma ideali asistanı M. Fuad Köprülü'nün (Dışişleri Bakanı) savunusu ve desteği ile gerçekleşirken⁹, Celal Bayar ise Atatürk döneminde Ekonomi Bakanlığı yapmıştır.¹⁰

Aslında bu dönem modernleşme ve batıya sosyo-ekonomik uyumlanma dönemi olduğu için tartışılan iktisadi mevzular; değişme ve yenilenme gibi hususları içermekle birlikte, ideolojik kırılma ise Birinci Küreselleşme Dönemi ile beraber yaşanmıştır. Birinci Küreselleşme Dönemi ise iktisadi korumacılık fikrinin tartışılmanın da ötesinde uygulanmasının zaruri olduğu savaşlar dönemine denk gelmektedir. Özellikle List'in "Bebek Endüstrileri Tezi" olarak bilinen iktisadi korumacılık önerisi, bütün ülkeler hatta İngiltere tarafından bile uygulanmıştır. Dönemsel bir uygulama olan korumacılık fikri, özellikle gelişmekte olan ve imparatorluktan ulus-devlet sürecine intikal eden ülkeler için kısa sürede hızlı çözüm almak için uygulanması tercih edilen bir iktisadi politika olmuştur. Nitekim bu durum Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da uygulanması tercih edilmiş olan iktisadi milliyetçilik anlayışını geliştirmiştir. Aslında bu tercih, zamansal kısıt ve birikmiş sosyo-ekonomik sorunları hızlı çözebilmek adına iktisadi karar alma mekanizmasının kamu otoritesi tarafından kullanılmasıdır. Amaç daha hızlı bir şekilde iktisadi etkinlik sağlamak anlayışı olsa da esas zorunluluk sermaye kıtlığı sorununu çözmektir.¹¹ Çünkü savaş dönemlerinde gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere sermaye aktarım süreci siyasi mülahazalara tabi olmaktadır. Bu nedenle; bu süreçte, iktisadi hürriyetçilik "sermaye sahiplerinin" fikri olarak kabul edildiği için pek de iltifat görememiştir. Bu durum sadece ülkemiz için değil, genele teşmil bir hususiyettir (Çakmak, 2024a; 2024b).

İktisattaki bu tartışmalar; savaşlar döneminde ortaya çıkan korumacılık politikaları sayesinde “devlet”in iktisadi hayata müdahalesi konusunda aktif rol almaya başlamasıyla, piyasa-devlet karşılaştırması ve etkinliği hususunu gündeme taşımıştır (Akalin, 1996). Piyasa kavramı devlet eliyle ihdas edilen yeni anlamıyla beraber, iktisadi hürriyetçilik anlayışının kolektivizmin gölgesinde kaldığı bir yapıya dönüşmüştür. Nitekim Osmanlı’nın son döneminde İttihat ve Terakki ile başlayan milli ekonomi anlayışı Cumhuriyet’in ilk döneminde de kendini göstermiştir. Her ne kadar 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde iktisadi refahın artmasına yönelik piyasa tandanslı öneriler ve söylemler olsa da ekonominin milliliği daha dominant politika olarak uygulanmıştır (Varlı ve Koraltürk, 2010).

b. Hürriyetçiliğin İktisadi Zihniyetinin Türkiye’deki Temelleri: Röpke ve Ülgener

Gökalp’in iktisat literatürüne en önemli katkısı, Alman sosyal bilim uzmanlarının İstanbul Üniversitesi’ne davet edilmesine ve ilk kez iktisat biliminin yabancı müfredatının öğretilmeye başlanmasına önayak olmasıdır. Ayrıca bu uluslararası bakış açısıyla 1915 yılında temelleri atılan İktisadiyat Enstitüsü’nün faaliyetleri interdisipliner bir hal almış ve Alman sosyal bilim uzmanları vasıtasıyla Maliye, İktisat ve Sosyoloji gibi bilim dalları münferit bir yapıya kavuşmuştur. Almanya’da ilk Sosyoloji Enstitüsü’nün 1909 yılında Max Weber (1864-1920) tarafından kurulmuş olduğunu dikkate alırsak,¹² İstanbul Üniversitesi bünyesinde İktisadiyat (sosyoloji) Enstitüsü’nün kurulumu çok önemli bir gelişmedir. Gökalp’in 1924 yılındaki vefatı sonrasında da aktifliğini koruyan Enstitü’nün, 1933 tarihinde başkanlığına iktisat literatüründe dünya çapında tanınırlığa ulaşacak olan Röpke seçilmiştir. Röpke, Enstitü’nün mecmua çıkarmasına ve seminerler yapmasına öncülük ederken bir taraftan da “eleman yetiştirme” sürecini başlatmıştır. Enstitü’nün 20. yılında yayımlanan faaliyet raporunda; kurucular, kuruluş amacı, tedris faaliyetleri, müfredatı, seminer programı, uluslararası işbirliği yapılan yabancı kurumlar, yayımlanan kitaplar vesair hususlar detaylı bir şekilde mevcuttur. Ayrıca Röpke’nin gönderdiği mektupta yer almaktadır. Röpke birlikte çalıştığı tüm arkadaşları ve enstitü’nün çalışmalarından övgü ile bahsetmektedir. Ayrıca raporda Gökalp’tan Röpke’ye uzanan sürece de değinilmiştir (İktisadiyat Enstitüsü Faaliyet Raporu, 1955). Konunun diğer bir yönü Türkiye’den ayrılarak İsviçre’nin Cenevre Üniversitesi’ne geçen Röpke açısından farklı bir durumu söz konusudur. Röpke; 1947 yılında İsviçre’nin Mont Pelerin kasabasında, Birleşmiş Milletler’in kuruluşundan iki yıl sonra kurulan Mont Pelerin Derneği’nin kurucularından ve üst yöneticilerindedir. Derneğin kurucularının çoğu iktisatçı olup; F. A. Hayek (1974), M. Friedman (1976), G. J. Stigler (1982) J. M. Buchanan (1986), M. Allais (1988), R. H. Coase (1991), G. S. Becker (1992) ve V. L. Smith (2002) Nobel ödülü almıştır.¹³ Dolayısıyla Türkiye ile irtibatını hiç kesmeyen Röpke, dönemin Türk bilim insanlarının rahatça ulaşabildiği uluslararası bir bağlantı olmuştur. Nitekim Röpke’nin 1942 yılında yayımlanan “Uluslararası Ekonomik Çözülme” adlı çalışması aynı tarihte Fritz Neumark (1900-1991) tarafından kapsamlı bir tanıtımının ve kritiğinin İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuasında (1942) yapılması, Röpke ile bağlantının devam etmesine bir karinedir.

Röpke (1935; 1937), İstanbul’daki akademik faaliyetleri sırasında dönemin iktisadi tercihi olan kolektivizmin iktisadi yapı üzerindeki tahripkâr etkisini incelemeye tabi tutmuş ve iktisadın temelini insan davranışı olduğunu ve insanoğlunun davranışının ise kamusal otorite tarafından planlama süreci ile belirlenmesinin zorluğuna dikkat çekmiştir. Nitekim Röpke “Hür Toplumun Ekonomisi” (1963) adlı çalışmada, iktisadın temel inceleme alanının “fakirlerin haklarının ne olacağından daha çok, girişimcinin yerine ikame edilen kamu otoritesinin davranışlarından dolayı daha fazla sosyal adaletsizlik doğuracağına” cevap aranması olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Türkçeye çevrilen “Çağımızın Buhranı” adlı çalışmada da benzer analizleri yapmış ve özellikle

Nazi Almanya'sındaki sonuçlar üzerinden değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak Mont Pelerin Topluluğu ile yolları ayrılan Röpke, iktisadi hürriyetçilik anlayışını reddetmeden daha fazla "sosyal adalet" endeksli çalışmalar yapmıştır. Röpke bu çalışmalarında, Gökalp benzeri kültürel bir bakış açısı ile yaklaştığı için iktisadi hürriyetçilik fikriyatına farklı bir yaklaşım getirmiştir. Hatta daha sonraki çalışmalarında Gökalp gibi piyasanın sadece arz-talepten müteşekkil olamayacağını, kültürel ve toplumsal tarafının da dikkate alınmasını önerdiği için iktisadi hürriyetçilik ile kolektivizm arasında üçüncü bir yol olarak "Sosyal Piyasa Ekonomisi"nin kurucusu olmuştur (Arslan, 2019).¹⁴

Bu dönemin kanımızca en önemli ismi üniversiteye 1935 yılında asistan olarak katılan hukuk fakültesi mezunu ve Almancaya vakıf olan S. F. Ülgener'dir. Ülgener, Alman bilim uzmanları vasıtasıyla kendisi gibi hukuk fakültesi mezunu Weber'in eserleri ile tanışmıştır. Röpke'nin iktisadi analiz tekniğini yakından tanıma fırsatı bulan Ülgener, çalışmalarını iktisadi zihniyet üzerine yoğunlaştırmış ve Weber'in "Ortaçağ İşletme Tarihi"nin doğu-batı kapsamında analizini içeren doktora tezi gibi "Yakın Şark Türk İslâm Dünyasının İktisat Ahlâkı ve Zihniyeti" konulu doktora tezini doğu-batı mukayesesi şeklinde tamamlamıştır. Ülgener'in çalışmalarında cevap aradığı temel soru, tıpkı Weber gibi, "firma kültürünün" neden doğu toplumlarında batıdaki tarzda gelişemeyip "esnaflık" düzeyinde kalmasına aittir. Kendisinin araştırmaları ve incelemeleri sonucunda cevabı, dini anlayışın zihniyet (iktisadi tercih) üzerindeki etkisinin "rasyonel insan tipolojisine" evrilemeyerek piyasa dinamizminin üretici-tüketici boyutuna ayak uyduramamasıdır (Arslan, 2003; Çakmak, 2023; Sayar, 2002). Aslında Ülgener'in akademik hayatı, Alman sosyal bilimcilerin taşıyıcılığıyla Türkiye'ye aktardıkları yöntemler ve kaynaklar tarafından şekillenmiştir (Ülgener, 2006b). Çünkü Weber'in etkilendiği Menger ve Bawerk gibi "Marjinalist" devrimciler iktisatta yöntem anlayışını esastan değiştirmiştir (Ülgener, 2006b). Bu hususu en iyi bilen ise Röpke'dir. Dolayısıyla Ülgener, birinci elden iktisat metodolojisinin değişimini öğrenme ve tatbik edebilmeye muvaffak olmuştur. Burada bir hususun altını çizmek gerekir. Ülgener'in Weberyen analiz yaklaşımında ısrarla üzerinde durulması gereken husus, Ülgener'in Fârâbî'nin etkilediği İbn-i Haldun (1332-1406) gözüyle Weber'i okuması ve Weber'in İslâm görüşünü tadil etmesidir. Çünkü Ülgener, Weber'in İslâm'ın ekonomik veçhesine yönelik görüşlerine eleştirel bir yaklaşım getirmektedir (Çakmak, 2023). Aslında Ülgener yazınında yine ihmal edilen diğer bir husus ise Gökalp'tır. Ülgener'in (2006a) çalışmalarında üzerinde durduğu "memurin zihniyetini, konak hayatını, dini anlayışın iktisadi davranışa etkisini (çarşı halkı) ve ağalık şuuru" gibi hususları ilk ele alıp sosyolojik analize tabi tutan aslında Gökalp'tır (Çakmak, 2024b). Unutmamak gerekir ki; Gökalp'ın vefatı sonrası İstanbul Üniversitesine dâhil olan Ülgener, Gökalp'ın fikrîsel habitatı ortamında akademik hayatına başlamış ve Gökalp'ın; bilgi, bilgiyi kullanma, modelleme gibi bilimsel yöntemlerinin kabullenildiği ve bu tarzda eğitim/öğretim ve araştırmaların yapıldığı bir ortamın müntesibi olmuştur. Nitekim Gökalp (2018b) medeniyete ilişkin kaleme aldığı eserinde;

"Şark medeniyeti ile garp medeniyetini telife çalışmak ortaçağı yeniçağda yaşamak demektir... Hekimbaşılıkla ilme müstenit tababet nasıl uyuşamazsa, eski hukukla yeni hukuk, eski ilimle yeni ilim, eski ahlâkla yeni ahlâk da imtizaç edemez... Kapitülasyonlarla siyasi mücadelelere mahkûm edilmek istenen bir millet, Avrupa medeniyetinin haricinde telakki olunan bir millet demektir. Bunun sebebi de Avrupa medeniyetine tam bir surette girmeyişimizden başka ne olabilir?" ifadelerine yer verdiği soruları, Ülgener "zihniyet" analizi ile cevaplamıştır. Bu nedenle Ülgener'i sadece Weber ile çerçevelemek, taşıyıcı ve yayılma kanalları bakımından (Cavid Bey-Gökalp-Röpke) iktisadi zihniyet kavramının analizinin ve muhtevasının iktisadi hürriyetçilik

bağlamından koparılmasına yol açmaktadır.¹⁵ Ülgener; Gökalp vasıtasıyla bilgiyi kullanma ve tarihi müktesebata göre hafızayı beklentiye, Cavid Bey vasıtasıyla iktisadi kavramların muhtevasına ve Röpke vasıtasıyla da Alman sosyal bilim uzmanlarının (Gökalp'ı etkileyen E. Durkheim harici) görüşlerini hafıza ve beklenti kapsamında politika haline dönüştürülmesine öncülük etmiştir.

Akademik hayatına iktisatta zihniyet anlayışının tetkiki ile başlayan Ülgener, II. Dünya Savaşı sonrasında, Birleşmiş Milletlerin kurulduğu sene, 1947-1948 döneminde Amerika'ya yaptığı araştırma seyahati ile birlikte dönemin popüler iktisadi anlayışı olan Keynesyen İktisat ve Avusturya İktisat Okulu'nun çalışmalarını yakinen takip etme fırsatı bulmuştur (Sayar, 2014). Ülgener'in Keynesyen iktisadi benimsemesi ve Türkiye'de uygulanmasına öncülük etmesine yönelik tartışmalar bir hayli fazladır. Hatta bu açıdan Ülgener'in iktisadi hürriyetçiler kapsamında değerlendirilemeyeceği kanısı da hâkimdir (Levent, 2018). Ancak çalışmamız kapsamında bu hususu, Cavid Bey-Gökalp-Röpke ekseninde ele alarak Ülgener'in Keynesyen iktisada yönelik çalışmasını iktisadi hürriyetçilik açısından değerlendirmeyi daha uygun buluyoruz.

Literatürde (Levent, 2018) Ülgener'in sadece Keynesyen iktisadi öğrenmek için Harvard Üniversitesi'ne gittiğine yönelik yaygın bir okuma vardır. İstanbul Üniversitesi İçtimaiyat Enstitüsü'nde Röpke'nin başkanlığı sırasında (1935) asistanlığa başlayan Ülgener,¹⁶ daha sonra Ömer Celal Sarc'ın (1901-1988)¹⁷ dekanlığı zamanında İktisat Fakültesi'ne geçerek asistanlığa devam etmiştir. Sarc, rektörlük döneminde, Ford Vakfı'nın maddi desteği ve Harvard Üniversitesi İşletme Fakültesi'nin rehberliğiyle İşletme İktisadi Enstitüsü'nün İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesinde kurulmasına öncülük etmiştir (Tosun, 1985). 1954 yılında kurulan Enstitü'nün ilk başkanı ise S. F. Ülgener'dir (Eczacıbaşı, 1985). Bu durum bize 1947 yılında Amerika'ya ve özellikle Harvard Üniversitesi'ne giden Ülgener'in sadece Keynesyen iktisat ile ilgili bir tercihten değil, tamamen Üniversite idaresinin uluslararası akademik bağlantıları ile ilgili bir sürecin ilk parçası olduğunu göstermektedir. Nitekim İstanbul Üniversitesi'nin o dönemki akademisyenlerinden M. Tosun (1985, Önsöz): "... Marshall Planı çerçevesi içinde, ABD Hükümeti tarafından sağlanmış olan bir yıllık bir bursla Minnesota Üniversitesi'nde işletme ve kamu yönetimi konusunda bir program..." takip ettiğini belirtmektedir.

Kaldı ki; bu uluslararası bağlantının en önemli karşılığı ise Amerika'nın küresel sistemin başı olma ve Sovyet Bloku'na karşı [Molotof Planı] Avrupa ve Türkiye gibi ülkeleri yanına alma gayretiyle uygulamaya koyduğu Mart 1947 tarihli Truman Doktrini kapsamındaki Marshall Planı ilk kez Haziran 1947 yılında Harvard Üniversitesi'nde açıklanmıştır.¹⁸ Diğer bir husus ise Amerikan müteşebbislerinin Türkiye'ye yatırım yapabilmesi ve Türkiye ekonomisinin genel yapısıyla ilgili bir raporun hazırlanması (1949-1950) için M. W. Thornburg'un Türkiye'ye gönderilmesi ve hazırladığı raporlardır (Bk. Akalın, 2002a; 2002b; Kopar, 2018; Okyar, 1948; Tezel, 1994; Semiz ve Toplu, 2019).

Bu hususları dikkate alacak olursak, dünya iktisadi sisteminin II. Dünya Savaşı sonrası ABD merkezli bir hale geldiği dönemde [1944 yılında Bretton Woods Antlaşması ile IMF ve Dünya Bankası'nın ve 1949 yılında NATO'nun kurulması] 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkileri devam etmekteydi. Bu sürecin derinleşen finansal krizinin çözümü için "talep yönlü" kamusal müdahale politikasının uygulanması, J. M. Keynes (1883-1946) tarafından politika önerisi haline getirilmiştir. Birçok ülke bu politikaları benimsemiştir. Ülkemizde bunlardan biridir. Kamusal ekonomik müdahaleler "geçici/dönemsel" iktisat politikası olup ihtiyaç halinde başvurulabilecek bir kamusal seçenektir. Dolayısıyla iktisadi refah fonksiyonu olarak değil; uluslararası sermaye hareketlerinin savaş/siyasi/hukuki nedenlerle kısılması/gevşemesi/yaygınlaşmaması gibi

nedenlerden dolayı sermaye kıtlığı çeken ülkelerin, iktisadın talep yönünün canlandırılması için yapılan konjonktürel iktisat önerisidir. Tıpkı List'in "iktisadi milliyetçilik" önerisinin "iktisadi hürriyetçiliğin" muarızı olarak görülmesi gibi mevzunun yanlış anlaşılmasına yol açmıştır. Kaldı ki; İktisadi korumacılık refleksinde devletin iktisadi hayatta rol alması özel teşebbüsün rakibi olmak için değil, tam aksine giriş maliyetleri yüksek sektörlerin ihdas edilmesi vesair altyapı gibi kamusal malların üretilmesine yöneliktir. Bu husus Cumhuriyet öncesi Osmanlı döneminde tartışılan ve uygulanması tavsiye edilen bir hususiyettir (Çakmak, 2024b).

Ülgener'in hayrül halefi Ahmed G. Sayar (Ülgener, 2006a), "Ülgener'in Keynes iktisadını ülkemize taşıması ve oradan elde ettiği bilgiler ışığında çalışmalar yapması hususunu *List-Gökalp ekseninde bir iktisadi devletçilik anlayışı*" ile bağdaştırmaktadır. Hatta bir adım daha ileriye giderek "planlamacılığın" Ülgener tarafından "mutlaka hesaplanabilir daha ampirik" bir hale dönüştürülmesini savunduğunu belirtmektedir. Ancak Sayar bu tespiti yapmadan önce "...Ülgener [Türkiye için] birey-piyasa bağlantısı üzerine inşa edilmiş bir iktisadi sistem tahayyül etse bile... Türkiye'de devletçilik hâkim bir iktisat politikasıydı..." demektedir. İktisadi zihniyet çalışmasında "insan faktörünün" önemini dikkate alan ve ısrarla "iktisadi refah fonksiyonunun esas aktörü girişimci tipolojisinin" gelişmesi için girişimciliğin önündeki sosyal, kültürel, dini, geleneksel kodların değişim ve dönüşümüne ağırlık vermiş olan Ülgener (2006b, s.8-10, 50, 58, 73) gibi bir fikir abidesinin, iktisadi refah fonksiyonunun yüklenicisini "iktisadi milliyetçilikte" araması düşünülemez. Hatta Ülgener (2006b), kendisinin sahip olduğu çizgiyi net bir şekilde şu şekilde ifade etmektedir; "...susmak ve olup biten karşısında seyirci kalmakla bir zamanlar öğrencileri sonra da meslektaşları olarak yanlarında bulunduğum Röpke'lerin... o muhteşem asalet ve yiğitlik abidelerinin bıraktıkları emanete... saygısızlık ediyormuş gibi garip bir eziklik duygusu içinde olduğumu gizleyecek değilim. Bu satırlar biraz da o eziklikten kendimi kurtarmanın baskısı altında kâğıda dökülüyor".

Bu açıdan baktığımızda; ülkemizde, Cavid Bey'den Gökalp'a ve oradan Röpke'ye uzanan "insan davranışı" üzerine kurulu iktisadi anlayışın, şark toplumlarındaki yapısal sorununun "zihniyet" temelli ve bunun çözümünün ise taşıyıcı kanallar (aydınlar/kurumlar) olduğunu yine en detaylı bir şekilde izah eden Ülgener'dir. "Aydın Sosyolojisi" (2006b, s.85-135) olarak ifade ettiği bu hususu ciddi bir "antikapitalist zihniyet ve onun sistemleştirilmesi"nin eleştirisi üzerine inşa etmektedir. Ülgener'de meseleyi (bilgi ile aydın sosyolojisi/Sencer Divitçioğlu eleştirisi) Gökalp (2019) gibi (Rıza Tevfik eleştirisi) Tanzimat modernleşmesinden başlayarak ele almış; yayılma kanalları açısından değerlendirmiş ve ortaya saçılan yazına göre pek de olumlu sonuçlar elde edilemediğini ortaya koymuş, "taklit ve lafı eveleyip gevelemek" ile neticelenen bir aydın grubun ve matbuatın olduğunu tespit etmiştir.¹⁹ Dolayısıyla otorite ile yanlışlık/eksiklik üzerine tartışmayı düşünenlerin; bunun yerine, "sermaye sahiplerine/kapitalizme" saldırmayı yeğlediğini ama bu durumun "psikolojik" olduğunu belirtmektedir. Bunun nedenini ise "hukuksal" sistemin değişmemesine bağlamakta ve demokrasi/hürriyet gibi kavramlardan yoksun ülkelerin aydınlarının, bunu görmezden gelerek salt kapitalist sistem eleştirisi ile yetindiklerini belirtmektedir. Misali ise K. Marx'tan (1818-1883) vermekte: "Burjuva düzenini can evinden vurmak isteyenlerin (başta Marx), Prusya ceberutlüğünden koparak, burjuva haklarının en yüksek demokratik düzeye tırmandığı bir ülkeyi –İngiltere'yi [eserlerini yazmak için] seçmeleri elbette bir rastlantı değildir". Hatta tam anlamıyla hürriyetçi bir analiz ile "*Sol aydınının ana malzemesi olan emekçinin, aydından bir beklentisi de yoktur*" demektedir. Ülgener (2006b, s.109/dipnot 20) bu satırları yazarken, Weber'in "burjuva" anlayışına ama özellikle Hayek'in "kapitalizm ve tarihçiler" eserine atıflar yaparak açıklamıştır.

Ayrıca Coase'nin Smith tandanslı "kişisel çıkar" analizine benzer bir değerlendirmeyi Avusturya İktisat Okulu'nun kurucularından ve Röpke'nin hocası L. V. Mises'e (1881-1973) dayandırarak "Marjinalist Devrim" için yapmıştır. Aslında iktisadi düşünce tarihi açısından Ülgener'in bu yaklaşımı çok önemlidir. Çünkü Mises'in, Röpke ve Coase üzerindeki etkisi son yıllarda önemli tartışma konusu olurken bu hususu Ülgener'in çok öncesinde yakalaması ve analize tabi tutması takdire şayandır.²⁰ Ülgener (2006b, s.161-176), fiyat kavramının oluşum değerinin "fayda" ile açıklanması ile beraber "kişisel çıkar" anlayışının iktisadın ana konusu ve net bir şekilde "fayda" kavramının "kişisel çıkar" ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Hatta tüm çalışmalarının özeti olarak, belki de Smith'ten Coase'ye uzanan iktisadi analizinin sonuç kısmını, "insan-eşya ilişkisi özü itibariyle fayda-değer ve fiyat ilişkisidir" şeklinde özetlemiştir.

3. SONUÇ

İktisat tarihinde ortaya çıkan olgu, olay ve etkileşimlerin müşahade edilmesine önyak olan fikir ehli ile beraber iktisadi düşünce tarihi ihdas edilmiştir. Bu bağlamda çalışmamız açısından iktisadi hürriyetçilik anlayışının menşei; tarihsel süreçte bir grup maceracı girişimcinin eylemleri sonucu "tattıkları kârların" artması ve yaygınlaşması için dönemin devlet yöneticilerine kısmen baskı, kısmen teşvik yöntemiyle yaşamları ve onları ikna etmeleri ile kamu/dini otorite alanının zayıflaması ile bireysel hukuk alanının güçlü ve kapsayıcı olmasının kabulüdür. Bu durumun ise müşahade edilerek iktisat ilminin ihdas edilmesi ve yayılma kanalının oluşturulmasıdır. Smith-Bastiat-Menger-Hayek-Mises-Coase gibi yabancı literatür taşıyıcılarının yerli literatürümüze Cavid Bey-Gökalp-Röpke ve Ülgener eliyle aktarılmasıdır.

Aslında bu gelişmeler eşanlı olarak gerçekleşmiştir. Dönemin vaziyetini dikkate alırsak, bu durum fevkaladeliç içermektedir. Çünkü dönemin şartlarına göre iktisadi literatürün yakinen takip edilmesi, ülkemizin durumu ahvaline uyarlanacak düzeyde ele alınması ve hele hele uygulama pratiğinin gerçekleşmesi gibi hususlar dönemin ilmi mümbitliğini göstermektedir. İktisat literatüründe Gökalp'ın ihmal edilmesine dikkat çekilmesi ve Cavid Bey'le etkileşiminin çalışmada ele alınması ve daha sonra yapılacak çalışmalar ile detaylandırılması önemlidir. İttihatçı fikir geleneğinin Cumhuriyete akseden yüzü olan Gökalp ve Cavid Bey; aslında iktisat eğitiminin ilk temsilcileri olmakla beraber en büyük katkıları, yabancı iktisat literatürünün takip edilmesine vesile olmalarıdır. Kurumsal yapı olarak birçok ülke ile aynı zamanlarda kurulan İctimaiyat Enstitüsü, aslında başlı başına bir iktisadi eğitim birimi olmuştur. Röpke'nin ve diğer Alman iktisatçılarının Cumhuriyetin kurucu kadrosu vasıtasıyla ülkemize getirilmesi ise bu başarının devamını sağlamıştır. Röpke'nin dünya iktisadi cenahında karşılık bulması ve oralarla olan teşriki mesaisinin Türk iktisat eğitimi üzerindeki etkisi ayrı bir çalışmaya da kaynaklık etmelidir. Çünkü Röpke, meşhur iktisatçıların önemli bir kısmı ile tanışıklığı olmuş bir kişiliktir. Röpke'nin; Weber, Sombart, Menger ve Mises gibi Alman sosyal bilim uzmanları ile daha öğrencilik yıllarında tanışmasının semeresi Türkiye'deki iktisadi metodolojinin kurumsallaşmasına ve ilk elden öğrenilmesine yol açmıştır.

Ülgener, bu sürecin meyvesidir. Sürecin daha iyiye ulaşması için Ülgener bu iktisadi metodolojiyi; Türk toplum geleneği, tarihi ve kültürü ekseninde ele almış ve iktisadi zihniyetin çözümlemesi açısından ülkemize uygulanmasını gerçekleştirmiştir. Unutmamak gerekir ki; Gökalp ve Ülgener'in tasavvufi (mistik) eksende de ortak paydaya sahip iki düşünür olarak iktisadi metodolojiye bakış açıları ayrı çalışmalar ile ele alınması gerekmektedir.

NOTLAR

¹ Feyzioğlu'nun bir kısmını çevirdiği eserin geri kalanını çeviren ve redakte eden Merhum Yıldırım Arsan'dır. Forum Dergisi daha sonra 1990'lı yıllarda Yeni Forum Dergisi olarak yayın hayatına devam etmiştir (Yayla, 2003, s.75-80). Ancak bu dönem ayrı bir çalışmaya mevzubahis olduğu için bu çalışmamızın kapsamında yer almamıştır.

² Girişimciliğin tarihsel gelişimi ile ilgili detay bilgi için bk. Çakmak (2003).

³ Nobel ödül töreninde hayat hikâyesini anlatan R. H. Coase (1910-2013), iktisatçı olmasındaki en önemli faktörün hocası tarafından Smith'in "görünmez el/fiyat mekanizması" kavramı ile tanışması olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kendisine Nobel ödülü kazandıran iki makalesinin [Firmanın Doğası/The Nature of the Firm ve Sosyal Maliyet Sorunu/The Problem of Social Cost] temelini de Smith'in kişisel çıkarı dayalı fiyat mekanizması anlayışının olduğunu ifade etmiştir (Coase, 1992). Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki; "kişisel çıkarın erdemi vardır" anlayışını "Atlas Vazgeçti" (2003) adlı eserinde en kapsamlı bir şekilde ele alarak inceleyen Amerikalı gazeteci/felsefeci Ayn Rand'dır (1905-1982).

⁴ İktisadi milliyetçilik konusunda detaylı bilgi için bk. Çakmak (2024b).

⁵ Dönemin iktisadi milliyetçilik ve iktisadi hürriyetçilik savunucuları hususunda detay bilgi için bk. (Çakmak, 2001; Sayar, 2000, s.262-392).

⁶ Selim İkin'in (1993, s.175-176) TDV İslam Ansiklopedisi "Mehmed Cavid Bey" maddesi için kaleme aldığı yazıda her ne kadar "Paul Leroy Beaulieu (1843-1916) ve Charles Gide'e (1847-1932) dayanarak yazdığı" *İlm-i İktisâd* adlı kitabı (I-IV, İstanbul 1315-1317) olarak ifade etse de Cavid Bey'in esas taşıyıcı olduğu ana damar Smith-Bastiat-Menger çizgisidir.

⁷ Güncel tartışmalar için bk. Helleiner (2002, 2021, 2023), Helleiner&Pickel (2005) ve Shafaeddin (1998, 2000).

⁸ Cavid Bey ve Gökâlp etkileşimi hususunda farklı bir yorum için bk. Dinçaslan (2012).

⁹ Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere dâhil olma sürecinde yaşananlara dair (Meclis zabıtlarına göre) Köprülü'nün savunusu hususunda daha detaylı bilgi için bk. Karabulut (2007, s.100-114).

¹⁰ Bayar'ın ittihatçılığı ve iktisatçılığı hususunda detaylı bilgi için bk. Buçukcu (2020).

¹¹ Ülgener çalışmalarında bu hususu "darlık buhranları" olarak ifade etmektedir.

¹² İlk başta Alman Sosyoloji Topluluğu olarak kurulmuş, 1919 yılında Enstitü haline dönüşmüştür. Detay bilgi için bk. Seyyar vd. (2022).

¹³ Röpke, Hayek ile girdiği yönetsel tartışma sonrasında dernekten ayrılmıştır. Dernek ile ilgili detay bilgi için bk. www.montpelerin.org

¹⁴ Röpke'nin "sosyal piyasa ekonomisi" anlayışı çalışmamız kapsamında olmadığı için değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Röpke (1963, s.250-258); piyasa mekanizmasının sektör bazlı "ekonomik verilerdeki" değişimlere "hızlı ve esnek" bir yaklaşım sağlayacak bir şekilde mukabele ettiğini, ancak; "toplam ekonomik denge" ile ilgili sorunlara "hızlı" bir şekilde çözüm üretmediğinden dolayı kamusal müdahalenin "ölçülü ve orantılı" bir üçüncü yol olduğunu belirtmektedir. Bu husustaki tartışmalar için bk. Yardımcı ve Genç (2016).

¹⁵ Gökalp ile Ülgener arasındaki etkileşim ayrı bir çalışmamıza mevzubahis olduğu için detaylandırılmamıştır.

¹⁶ İctimaiyat Enstitüsü faaliyet raporunda (1955, s.6) İktisat Fakültesinin müfredatının *Londra Yüksek İktisat Mektebi*'nin müfredatına göre hazırlandığı belirtilmektedir.

¹⁷ Ömer Celal Sarc; üniversiteyi Almanya'da okumuş ve Berlin Üniversitesinde *Werner Sombart* (1863-1941) dehaletinde doktora çalışmasını yürütmüş, 1926 yılında Türkiye'ye dönüp İstanbul Üniversitesi'nde akademik hayatına başlamıştır. 1936'dan 1948 yılına kadar ise dekanlık görevini yürütmüştür. Daha sonra ise 1949 yılında rektör olmuştur (Tosun,1985).

¹⁸ Truman Doktrini Türkiye ile ilgili iki hususa dikkat çekmiştir: Maddi Yardım (Yunanistan ile beraber Haziran 1948'e kadar 400 milyon USD verilmesi [300 milyon USD Yunanistan, 100 milyon USD Türkiye'ye] ve eski borçların silinmesi) ve *seçilecek insan kaynağının* ABD'de yetiştirilmesi (Ertem, 2009, s.387).

¹⁹ Ülgener (2006b, s.106), bu hususun yabancı ülkelerde de (Fransa) olduğunu ve aydın kisvesi altındaki kişilerin "sabit maaş" özlemi ile devlete kapaklanmanın yolunu aradığı ve bunu elde edenlerin "aydın!" kalmaya devam edebildiğini de ifade etmektedir. Smith (2020, s. 79) ise 1759 yılında kaleme aldığı "Ahlâki Duygular Kuramı" adlı eserinde: "Yüce kralımız sen çok yaşa! tezahüratının saçmalığı... doğu geleneklerinden bize geçmiş yaltaklanma/dalkavuk" bir ifade olduğunu belirtmektedir.

²⁰ Coase'nin ilk ve en önemli makalesi olan "Firmanın Doğası" adlı çalışmasının Mises'in "sosyalist hesaplama" tartışmalarının bir tezahürü olduğu hususundaki tartışmalar için bk. Bylund (2014).

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazar Katkıları

Yazar çalışmanın tümünü tek başına hazırlamıştır.

Çıkar Çatışması

Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akalın, G. (1996). Türkiye'de devletçilik hareketi ve sosyo-ekonomik maliyeti. *Liberal Düşünce Dergisi*, 1, 85-92.

Akalın, G. (2002a). *Türkiye'de ekonomi-politik kriz ve piyasa ekonomisine geçiş*. Akçağ Yayınları, Ankara.

Akalın, G. (2002b). *Türkiye'de piyasa ekonomisine geçiş süreci ve ekonomik kriz*. TİSK Yayınları, Ankara.

- Arslan, M. (2003). Dr. Mahmut Arslan ile Max Weber'den Sabri Ülgener'e "ahlâk ve piyasa" üzerine söyleşi. *Piyasa Dergisi*, 5, 91-110.
- Arslan, P. (2019).1933-1950 yılları arasında Türkiye'ye gelen alman iktisatçılar: Gerhard Kessler'in Türkiye'de sosyal politikaların gelişimine katkıları. *Yüksek Lisans Tezi*, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Buçukcu, Ö. (2020). Muhafazakâr bir millî iktisatçı: Celâl Bayar. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16(59), 70-94.
- Büyükközkara, E., Karakuş, R. (2022). Fârâbî'ye göre insanın akletmesi ve faal akıl, *Beytulhikme Dergisi*, 12(1), 47-76. <https://doi:10.18491/beytulhikme.1696>
- Boettke, P.J., & Candela, R. S. (2020). The applied theory of the Bourgeois Era: A price-theoretic perspective. *George Mason University Department of Economics Working Paper No. 20-43*.
- Brady, M. E. (2018). Adam Smith was consistent in both the theory of moral sentiments and the Wealth of Nations on the role of the concept of self interest: Das utilitarian economist view is the problem. *SSRN Electronic Journal*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3156013>
- Bylund, L. P. (2014). Ronald Coase's 'nature of the firm' and the argument for economic planning. *Journal of the History of Economic Thought*, 36(3), 305-329.
- Coase, R. H. (1976). Adam Smith's view of man. *The Journal of Law & Economics*, 19(3), 529-546.
- Coase, R. H. (1992). Ronald H. Coase – Biographical. 15.03.2024 tarihinde www.nobelprize.org adresinden alınmıştır.
- Çakmak, O. (2001). Ahmed Güner Sayar ve Osmanlı iktisadi düşüncesinin çağdaşlaşması, *Liberal Düşünce Dergisi*, Kış Sayısı, 140-148.
- Çakmak, O. (2003). Girişimciliğin tarihsel gelişimi. *Piyasa Dergisi*. Kış(8), 61-77.
- Çakmak, O. (2011). Osmanlıda piyasa zihniyeti ve girişimcilik (Adam Smith yaklaşımına göre bir analiz). *Halil İnalçık Armağanı II- Tarih Araştırmaları içinde*. Doğu Batı Yayınları, 144-213.
- Çakmak, O. (2023). Terakki, credit ve din: Müslüman-Türkün devlete teşneliğinin zihniyet analizi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*. 23(2), 132-155. <https://doi.org/10.30627/cuilah.1364012>
- Çakmak, O. (2024a). Osmanlı modernleşmesinin müteşebbisler üzerindeki etkisi ve Cumhuriyete devredilen iktisadi miras: Eczacıbaşı Örneği (1903- 1942). *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. 9(1), 163-201. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.1395964>
- Çakmak, O. (2024b). Terakki, credit ve milliyetçilik: Ziya Gökalp (Milliyetçiliğin iktisadi refah anlayışının zihniyet analizi). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. (Ölümünün 100. Yıl Dönümünde Ziya Gökalp'ı Yeniden Anlamak)*, 182-206. <https://doi.org/10.53568/yyusbed.1433029>
- Çelikkol, S. (2023). Fârâbî'nin ahlâk felsefesi: en yüksek iyi ve onu gerçekleştirmenin araçları, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23(1), 65-80. <https://doi.10.30627/cuilah.1252967>

- Davies, S., & Ashford, N. (1991). *Freedom. A Dictionary of Conservative and Libertarian Thought*. Routledge inc, London and New York.
- Dinçaslan, M. (2012). Osmanlı Devleti'nin kapitalistleşme sürecinde farklı iki aydın portresi: Ziya Gökalp ve Mehmed Cavid Bey. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(2), 79-88.
- Eczacıbaşı, N. F. (1985). Türkiye'de modern iş yönetimi, girişimci, İşletme İktisadı Enstitüsü ve Ord. Prof. Dr. Sarc. Ord. Prof. Dr. Ömer Celal Sarc'a Armağan içinde. İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD ilişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 377-397.
- Ghosal, S. (2023). Moral sentiments and self-interest in Adam Smith: two comments. *National Institute Economic Review. Early Online Publication*. <https://doi:10.1017/nie.2023.27>
- Gökalp, Z. (2018a). Türkçülük nedir 2. *Yeni Mecmua Yazıları içinde*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (2018b). Milli meseleler: medeniyetimiz 2. *Yeni Mecmua Yazıları içinde*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (2019). Eser ve zat: Rıza Tevfik'in felsefesi. *Genç Kalemler ve Türk Yurdu Yazıları içinde*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Gökalp, Z. (2021a). Üç cereyan. *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak içinde*. Bilge Yayınları, İstanbul.
- Hall, L. (2018a). Self-interest rightly understood. 05.02.2024 tarihinde www.adamsmithworks.org adresinden alınmıştır.
- Hall, L. (2018b). Adam Smith, sympathy, and spontaneous social-moral order. 05.02.2024 tarihinde www.adamsmithworks.org adresinden alınmıştır.
- Helleiner, E. (2002). Economic nationalism as a challenge to economic liberalism? Lessons from the 19th century. *International Studies of Quarterly*, 46, 307-329. <http://www.jstor.org/stable/3096091>
- Helleiner, E., & Pickel A. (2005). *Economic Nationalism in a Globalizing World*. Cornell University Press.
- Helleiner, E. (2021). The diversity of economic nationalism. *New Political Economy*, 26(2). 229-238. <https://doi:10.1080/13563467.2020.18411367>
- Helleiner, E. (2023). *The Contested World economy: The Deep and Global Roots of International Political Economy*. Cambridge University Press.
- Karabulut, A. (2007). Türkiye Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler'e Giriş Sürecinin Türk Basınındaki Yansımaları. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Karaman, A. (1989). Ahlâk-ı Alâî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2, 15-16.
- Kopar, M. (2018). ABD'nin Türkiye üzerindeki projeksiyonu: Thornburg Raporu (1949-1950). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 306-314. <http://dx.doi.org/10.17719/jsr.2018.2921>

- Levent, A. (2018). Sabri Ülgener, Keynesyen iktisat ve liberalizm. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15(54), 143-161.
- Mehmed Cavid Bey (2001). *İktisat İlmi*. Liberte Yayınları, Ankara.
- Menger, C. (2009). *İktisadın Prensipleri*. (Çev. A. Kemal Çelebi). Liberte Yayınları, Ankara.
- Mucuk, İ. (1976). Milletlerin Zenginliğinin 200. Yıldönümü 1776-1976, Adam Smith'in dar anlamda "ekonomik" olmaktan çok "sosyal" bütünleşme teorisinin temel varsayımları üzerine bir not. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 35(1-4), 167-180.
- Neumark, F. (1942). W. RÖPKE: International economic disintegration. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 4(1), 98-104.
- İçtimaiyat Enstitüsü (1955). İktisat Fakültesi İçtimaiyat Enstitüsü Hakkında Kuruluşunun XX. ci Yılı Münasebetiyle Rapor (1934-1954). *İstanbul Üniversitesi Neşriyatından No. 623 İktisat Fakültesi No. 79, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatından No. 22*, İstanbul.
- İlkin, S. (1993). Mehmed Cavid Bey. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7, 175-176.
- Okyar, O. (1948). Mr. Thornburg on the Turkish economy. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 9(4), 268-284.
- Özel, H. (2001). İktisadi analiz tarihine nasıl yaklaşmak gerekir? *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 19-38.
- Öznel, A. (2020). Farabi'nin felsefesinden iktisat felsefesine: İdeal iktisat. *Beytulhikme Dergisi*, 10(2), 723-745. <https://doi:10.18491/beytulhikme.1570>
- Rand, A. (2003). *Atlas Vazgeçti*. (Çev. Belkıs D. Çorakçı). Plato Yayınları, İstanbul.
- Röpke, W. (1935). Fascist economics. *Economica*. February, 85-100.
- Röpke, W. (1936). Socialism, planning, and the business cycle. *Journal of Political Economy*, 44(3), 318-338.
- Röpke, W. (1963). *Economics of The Free Society*. (Trans. P. M. Boarman). Henry Regnery Company.
- Röpke, W. (1967). *Çağımızın Buhranı*. (Çev. Orhan Tahsin Güden). İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Sadi, K. (1940). *Ziya Gökalp (tarihi materyalizmin muarızı)*. Çeltut Kollektif Şirketi.
- Saraç, C. (1959). Ahlâk-ı Alâî. *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 1, 19-28.
- Sayar, G. A. (2000). *Osmanlı İktisadi Düşüncesinin Çağdaşlaşması*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Sayar, G. A. (2002). Ahmed Güner Sayar ile iktisat üzerine söyleşi. *Piyasa Dergisi*, 2, 49-64.
- Sayar, A. G. (2006a). Sabri Ülgener'in eserlerinin toplu olarak yayınlanması üzerine düşünceler. *İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası içinde*. Derin Yayınları, İstanbul.
- Sayar, A. G. (2014). *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi Sabri F. Ülgener*. Eren Yayıncılık, İstanbul.

- Semiz, Y., Toplu, G. (2019). Cumhuriyet döneminde Amerikan emperyalizminin Türkiye'ye girişi: Thornburg Raporu. *Toplum Bilimler Dergisi*, 27, 455-484. <https://orcid.org/0000-0002-9204-8014>
- Seyhan, N. (2013). Aristoteles'te ve Fârâbî'de özgür irade. *Yüksek Lisans Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Seyyar, A., Aysoy, M., Köleoğlu, Y., (2022). Almanya'da sosyolojinin doğuşunda ilk (Yahudi) kadın sosyologların yeri ve önemi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 11(29), 38-61. <https://doi.org/10.31199/hakisderg.1086432>
- Shafaeddin, M. (1998). How did developed countries industrialize? The history of trade and industrial policy: The cases of great Britain and the USA. *UNCTAD Working Paper*. UNCTAD/OSG/DP/139, Geneva. https://unctad.org/system/files/official-document/dp_139.en.pdf
- Shafaeddin, M. (2000). What did Frederick List actually say? Some clarifications on the infant industry argument. *UNCTAD Working Paper*. UNCTAD/OSG/DP/149, Geneva. https://unctad.org/system/files/official-document/dp_149.en.pdf
- Smith, A. (2020). *Ahlaki Duygular Kuramı*. (Çev. Derman Kızılay). Pinhan Yayıncılık, II. Baskı, İstanbul.
- Şenses, O. İ. (2023). Ahlaki Duygular Kuramı üzerine bir değerlendirme: Ahlakın zenginlikle bitmeyen imtihanı. *Fiscaeconomia Dergisi*, 7(3), 1977-1989. <https://doi:10.25295/fsecon.1262967>
- Tatar, Ü. (2020). Akıl ve Bilgi Bağlamında Fârâbî'nin Erdemli Toplumu ve Modern Bilgi Toplumunun Karşılaştırması. *Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Tosun, K. (1985). Önsöz. *Ord. Prof. Dr. Ömer Celal Sarc'a armağan içinde*. İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Tezel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, III. Baskı, İstanbul.
- Thornburg, M. W. (1949). *Türkiye nasıl yükselir*. (Çev. Semih Yazıcıoğlu). İstanbul
- Thornburg, M. W. (1950). *Türkiye'nin bugünkü ekonomik durumunun tenkidi*. (Çev. Nail Artuner). İstanbul.
- Ülgener, F. S. (2006a). *İktisadî çözümlenin ahlâk ve zihniyet dünyası*. Derin Yayınları, İstanbul.
- Ülgener, F. S. (2006b). *Zihniyet, aydınlar ve İzm'ler*. Derin Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, A. (1991). *İktisadi doktrinler ve sistemler tarihi*. Aydoğdu Ofset, Ankara.
- Yardımcı, M. E. ve Genç, Y. S. (2016). Türkiye'de sürgün bir Alman neoliberal: Wilhelm Röpke. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 23-34.
- Varlı, A. ve Koraltürk, M. (2010). II. Meşrutiyet'ten erken Cumhuriyet'e milli iktisadın sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IX(20-21), 127-142.
- Yayla, A. (1999). Takdim. *F.A. Hayek Kölelik yolu içinde*. Liberte Yayınları, II. Baskı, Ankara.
- Yayla, A. (2003). *Fikir hareketleri ve liberal düşünce topluluğu*. Liberte Yayınları, Ankara.